

müslümanların bir değeri

ibn haldun (1332/tunus - 1406/kahire)

GÜRBÜZ DENİZ



Hayatının ilk yirmi yılını Tunus'ta; yirmi altı yılını Cezayir, Fas ve Endülüs'te; dört yılını yine Tunus'ta; son yirmi dört yılını ise Kahire'de geçirmiş ve orada vefat etmiştir.

Siyasetçi, tarih felsefecisi, siyaset bilimcisi ve Kadîl-Kudat'lık gibi en üst seviyedeki hukukla ilgili bir görevi ifa edecek kadar da hukukçudur.

Medresede hocalık, sarayda vezirlik yapmış, zindanda mahkum olmuş ve sürgünde bedevîlerle beraber yaşamıştır. Dönemi, siyasal anlamda büyük çalkantıların yaşandığı, düşüş ve çıkışların sıkça vukû bulduğu olağanüstü bir ortam. Ve İbn Haldun bu süreçlerin içinde ya birey olarak bulunmuş veya bizzat aktör olmuştur. Yazmış olduklarının önemi de buradan kaynaklanmaktadır. Kısaca, İbn Haldun insan hayatının bütün macera ve cilvelerini yaşamış biridir¹.

En önemli eseri, *el-İber* adlı tarih kitabına yazdığı önsöz (mukaddime)dür. İbn Haldun kendisi bu kitabına Mukaddime adını vermemiştir. Burada anlattıkları el-İber'den daha çok ünlendiğinden bu önsöz "Mukaddime" adıyla müstakil bir eser olarak algılanmıştır. Halbuki Mukaddime, 6 ciltlik *el-İber*'in I. cildir.

İbn Haldun kendi dönemine kadarki felsefecilerden farklı olarak "tarihin bir bilim olduğunu" söylemiştir. Çünkü Aristo ve müteakiplerine göre tarih, tekrarlanması mümkün olmayan bir alan olduğundan bir bilim sayılamazdı. Halbuki İbn Haldun'a göre tarihî olayların tekrarı uzun zaman aldığından ve bu tekrarı gözetlemek ise zor olduğundan, insanlar tarihin tekrar etmediğini sanmaktadırlar. Ancak iyi bir gözlemci bu tekrarı görebilir. Yine iyi bir gözlemci toplumsal yasaları da keşfedebilir². Tarihle ve toplumla ilgili bu tür görüşlerinden dolayı, İbn Haldun tarih felsefesinin kurucusu ve sosyolojinin babası sayılmaktadır.

İbn Haldun, tarihi; hayatının tecrübelerinden ve Kur'an'daki kıssalardan (ibret alınacak hikayeler) esinlenerek onu canlı bir varlık gibi, her zaman ve her dönemde tekrarı mümkün bir bilim olarak algılamıştır. Halbuki Aristo, tarihin durağan olduğunu, bu sebeple de tekrarının mümkün olmadığını ve bilim olamayacağını belirtmiştir.

İbn Haldun'un tarih ve toplum ile ilgili görüşlerinin özgün olmasının üç temel ayağı bulunmaktadır. Bunlar:

1. İbn Haldun kendi dönemine kadar gelen ilmi ve ilmî teferruatı bilecek düzeyde kendisini yetiştirmiştir. Özellikle, sevsin veya sevmesin, bir mesele hakkında konuşacak veya kanaat belirtecek ise, kendisinden önce o mesele hakkında görüş beyan eden önemli düşünönlere, gerek eleştiri amaçlı olsun ve gerekse kendisini desteklemek amacıyla olsun, mutlaka atıfta bulunmuştur³. Bu metodu Aristoteles'in Metafizik'inde takip ettiği yola nispeten benzemektedir.

Aristo ve müteakiplerine göre tarih, tekrarlanması mümkün olmayan bir alan olduğundan bir bilim sayılamazdı. Halbuki İbn Haldun'a göre tarihî olayların tekrarı uzun zaman aldığından ve bu tekrarı gözetlemek ise zor olduğundan, insanlar tarihin tekrar etmediğini sanmaktadırlar.

2. İbn Haldun hemen hemen anlatmış olduğu her meseleye Kur'an'dan bir kaynak bulmaya çalışmıştır. Veya üzerinde durduğu konuyu Kur'an-ı Kerim'den bir ayet zikrederek neticelendirmiştir. İbn Haldun, kanaatimizce; gerek tarihe getirmiş olduğu orijinal yorumunda ve gerekse toplumsal meselelerin anlaşılmasında Kur'an-ı Kerim'den çokça faydalanmıştır. Hatta Müslümanların genel itibarıyla karşı oldukları "asabiyye" görüşünün meşruiyetinin temellerini bile Kur'an-ı Kerim'e dayandırmaktadır⁴. İbn Haldun üzerine yapılan araştırmalarda, İbn Haldun'un düşüncelerinin Kur'anîliği her zaman gözardı edilmiştir.

3. Yukarıdaki iki birikim ve yaklaşımın yanında İbn Haldun'un zihinsel yeteneği ve yaşadıkları onu teori ile pratiği uyumlu bir şekilde ifade etme safhasına çıkarmıştır. Gerçekten bir insan ömrüne insanlığın birçok tecrübesini sığdıracak bir hayat yaşamış ve yorum yeteneği ile de bu tecrübesini ortaya koymuştur. Bununla beraber, özellikle bazı meselelerde kendisine yakışmayacak bağnazlıklarda da bulunabilmiştir. Kitabının bir yerinde red ettiği bir görüşü, başka bir yerde doğru kabul etme çelişkisine de düşebilmiştir⁵.

İbn Haldun'un başka bir özgünlüğü, bedevî ve hadarî (medenî) insan tiplerleriyle toplumsal ilişki ve katmanların oluşumunu, bilimsel yani sebep-sonuç ilişkisi içinde ifade etmiş olmasıdır. Bu toplumsal yapıların sınıflandırılması, yorumlanması ise, onun siyaset felsefesinin temelini oluşturmaktadır. İbn Haldun, tarihte olduğu gibi toplumsal meselelerde de tarihî ve toplumsal kanunu aramaktadır. Bu

kanunun ise değişmez hakikat olduğuna inanır. İbn Haldun'un bu hususta müracaat ettiği esas kaynak Kur'an'ın şu ayetidir: "Allah'ın sünnetinde (tabîî ve ictimaî olan ezeli nizamında) bir değişiklik bulamazsın." (Ahzab, 33/62)⁶

Şimdi yukarıda kısaca değindiğimiz İbn Haldun'un orijinal görüşlerini biraz daha açalım:

bir haberi nakledenlerin, gördükleri ve işittikleri şeyden maksadın ne olduğunu bilmemeleri, o haberi sanı ve tahminlere göre nakletmelerine ve sonuçta hata yapmalarına sebep olur.

I. Tarih Görüşü:

İbn Haldun, tarihe tenkit usûlünü getirmiş ve bir tarih nazariyesi ortaya atmış, tarihî olayları kendisinden önceki hikayeci tarzdan farklı olarak ele alıp açıklamıştır.

O, tarihî olaylardaki nedensellik (illiyet) üzerinde ısrarla durmuştur. Böylece de bu olayları bir olaylar yığını olmaktan çıkarıp, bir olaylar düzeni şekline getirmiştir. Olaylara sebep ve sonuç bulmak filozofik bir özellik olduğundan İbn Haldun, tarih felsefecisi olarak düşünce tarihinde önemli bir yer işgal etmiştir. Sebep-sonuç ilişkilerinin tespiti yanında, tarihî aktarımlardaki bir olayın kendi içindeki çelişkili taraflarını bulup keşfetmesi, mahirane bir zekâyâ sahip olduğunu da kanıtlamıştır.

Tarihin çok canlı olduğunu İbn Haldun şu cümleyle özetlemiştir: "Suyun suya benzemesinden çok geçmiş geleceğe benzer."⁷

İbn Haldun'un tarihe ve tarihî olaylara yaklaşımını orijinal kılan, onun tarih yazımında hangi tür hataların yapılmış olduğunu fark etmiş olmasıdır.

Ona göre tarih yazımında ortaya çıkan sıkıntıların sebeplerini şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Tarihi yazanın, belli görüşlere ve inanç biçimlerine sıkı sıkıya bağlı olması. Ona göre insan, bir haberi kabul konusunda ılımlı olur ise eleştirme ve değerlendirme hususunda gerçeği bulmada daha şanslı olur.

2. Tarih yazanın haberi aldığı şahsa sınırsızca güvenmesi. Bu güven tarihçiye yanlış yönlendirir.

3. Olaylardaki gayeyi dikkatten kaçırma. Çünkü bir haberi nakledenlerin, gördükleri ve işittikleri şeyden maksadın ne olduğunu bilmemeleri, o haberi sanı ve tahminlere göre nakletmelerine ve sonuçta hata yapmalarına sebep olur. Halbuki bir olayın gayesini ve illetini bilmek, o olaydaki eylemlerin anlamlandırılmasında önem arz etmektedir.

4. Sosyal kanunların olaylara nasıl uygulanacağını becerememek. Sebep-hadise ilişkisini bilmemek. Bu durum tarihî olayları karmakarışık ve anlamsız kılmaktadır.

5. Tarih yazanların makam sahiplerine ve saygın kişilere yaranmak için onları övmeleri, olayları olduğu gibi aktarıp yorumlayamamalarına sebep olmaktadır.

6. Medeniyetteki kanunların (ahvâlin) tabiatını bilmemek. Çağını bilmeyen bir kişinin çağı hakkındaki yorum ve haberleri, tarihin yanlış anlaşılmasının en büyük gerekçesi olarak gösterilmiştir⁸.

II. Siyaset Felsefesi:

İbn Haldun, iktidarda iki esas unsuru arar. Bunlar:

1. Asabiyet 2. Ahlâk, yani (hılâl)⁹

Bu esaslardan hareketle, insan tabiatıyla ilgili olarak da temellendirmelerde bulunan İbn Haldun'a göre insan, tabiatının hayvanî yönüyle daha çok başkalarına karşı varlığını sürdürme çabası içinde iken, insanî tarafıyla da başkalarıyla birlikte yaşama gayreti içindedir.

İbn Haldun'a kadar mülke sahip olma ve onu

yönetme tamamen tesadüfî görülmüş ve kabul edilmiştir. İbn Haldun, mülk-meliklik işinin belli birtakım kurallar ve yasalara dayanacağını bilimsel olarak kanıtlamıştır. Ona göre devlet, bir şahısvari, canlı bir organizma gibidir. Doğar, gelişir, geriler ve ölür.

Ona göre iki çeşit yönetim tarzı vardır:

1. Bedevîlik ki bu başkanla yönetmeyi esas alır. Başkan kabileyi istişare ve iknayla yönetir.

2. Asabiyet. Hükümdar devleti yönetir. Hükümdar mülke kendi kavmiyle beraber hükmeder.

Yukarıda ifade ettiğimiz iki yönetim tarzı şu aşamalardan geçer. Bu aşamalar İbn Haldun'a göre neredeyse zorunluluk ifade eder.

I. Nesil (ceyl); bedevîliğin huylarına sahiptir. Zor hayat şartlarından dolayı sert, vahşi, cesur ve yırtıcıdır. Bu dönemde asabiyet güçlüdür. Bütün rakiplerini yenmiş ve başarılı olmuşlardır.

II. Nesil, mülk ve müreffeh hayat sebebiyle bedevîlik halleri kalkar, yerine hadarîlik (medenî) halleri gelir. Yani şehir insanının huy ve davranışları kabul edilir. Bu dönemde hanedanlık tek kişide toplanır. Bu sebeple onurdan pay almada kabile mensupları geri plana itilir ve gevşeklik meydana gelir. Asabiyet zayıflar. Bununla beraber ilk nesli görmelerinden dolayı iyi hasletlerin çoğu hâlâ bu nesilde mevcuttur.

III. Nesil, bu dönemde hanedanlık mensuplarında sanki bedevîlik hiç yokmuş gibi unutulur. Tek başına hükmetmenin verdiği güvenle asabiyet tamamen kaybolur. Yöneticiler ve sultan tıpkı kadınlar gibi korunmaya muhtaç bir duruma düşüp devlete yük olurlar. Bu dönemde izzetli olmanın zevki tamamen yok olur.

IV. Nesil, artık devlet enkaz haline gelir ve yok olur. Çünkü kendilerini var kılacak hiçbir de-

ğerleri kalmamıştır. Ve İbn Haldun; "gece ve gündüzü takdir eden, zamanı tayin ve tespit eden Allah'tır." (Müzzemmil, 73/20) âyetini zikrederek, Allah'ın iradesinin ve kudretinin; yönetimin ömrü üzerinde böyle olduğunu imâ eder¹⁰. Yani her devletin bir ömrü, bir zamanı vardır.

Bu değerlendirmede görüldüğü üzere İbn Haldun, devletlerin yıkılışını mukadder görmektedir ve bundan dolayı da İbn Haldun kaderci olarak kabul edilir.

İbn Haldun'a göre bir devlet, asabiyeden çabucak sıyrılır ve çıkar. Ancak asabiye'nin yerine onun sağlamış olduğu canlılığı korumak için dinin merkeze alınmasının önemli olduğunu belirtir. Çünkü gönül birliği ve (asabiye'nin dışında) kaynaşma Allah tarafından vahyedilen dinin desteğiyle olur. Madde ve menfaate yönelince dağılan ve ayrılan gönüller Allah'a ve maneviyata yönelince birleşir ve kaynaşır. Bunu da din sağlar. Yani asabiyetle elde edilemeyen devletin daha uzun ve mutlu yaşama şansı, dinle elde edilme imkânına sahiptir. "Onların kalplerini kaynaştıran Allah'tır. Yeryüzündeki her şeyi harcamış olsaydın, yine de kalplerini te'lif edemez ve kaynaştıramazdın." (Enfâl, 8/63)¹¹

gönül birliği ve (asabiye'nin dışında) kaynaşma Allah tarafından vahyedilen dinin desteğiyle olur. Madde ve menfaate yönelince dağılan ve ayrılan gönüller Allah'a ve maneviyata yönelince birleşir ve kaynaşır.

III. İktisat Anlayışı:

İbn Haldun'a göre insanların ve toplumların içinde buldukları hallerin farklılığı ve çeşitliliği, onların geçim tarzlarının ve uğraştıkları iktisadî faaliyetlerinin çeşitli olmasından ileri gelir. Ayrıca insanların bir araya gelerek cemiyetler halinde yaşamalarına yol açan iki te-

mel faktörden biri iktisat, diğeri ise emniyetle ilgilidir.

İktisadî yapı, üretim, tüketim ve üstün ahlâkî-dinî esaslara uygun olarak itidal, kast, meşruluk, tabîlik ölçüleri içinde israfı kaçmadan yönlendirilmelidir.

Servet sahibi olmanın siyasî gücü ele geçirmeyi değil, siyasî gücü elde bulundurmanın servet sahibi olmayı kolaylaştırdığını öne sürer.

Üretilen her değer; tabiat ve insan emeğinin bir araya gelmesinin sonucudur. Bu sebeple emeğe verilen değer gibi tabiat da korunmalıdır.

İbn Haldun, paraların hazineye toplanması ve biriktirilmesine karşı olup bu durumun eko-

paraların hazineye toplanması ve biriktirilmesine karşı olup bu durumun ekonomik faaliyetleri daraltacağı, üretimi azaltacağı ve sonunda bütün halkı ve devleti iktisadî bakımdan zayıf duruma düşüreceği kanaatinde. Ona göre servet saklanarak değil harcanarak artar.

nomik faaliyetleri daraltacağı, üretimi azaltacağı ve sonunda bütün halkı ve devleti iktisadî bakımdan zayıf duruma düşüreceği kanaatinde. Ona göre servet saklanarak değil harcanarak artar.

İbn Haldun, devletin bizzat iktisadî faaliyette bulunarak ticaret ve tarımla meşgul olmasına karşı çıkmakta ve bu karşı çıkışını başlıca iki sebeple açıklamaktadır. Öncelikle devlet, elindeki büyük maddî imkânları ve siyasî gücünü kullanarak diğer tüccar ve çiftçilere karşı haksız rekabette bulunur. Bu durumda tüccar, iktisadî hayattan çekilir ve üretme şevki kırılır. İkinci olarak; devletin ticaretle uğraşması, fiyatların yükselmesine sebep olur. Bu işten de devlet zararlı çıkar. Bunun sonucu olarak da bizzat iktisadî faaliyetlerde buluna-

rak kazanacağı paradan çok vergiden zarara uğrar.

Devletin siyasî gücüne bir de iktisadî gücü eklemesi otoriter uygulamalara yol açar ve ferdî hak ve hürriyetler için tehlike oluşturur. Bu uygulamalar, halkın iktisadî durumunu altüst eder, zulüm ve haksızlığa yol açar¹². ■

dipnotlar

- ¹ Bkz. İbn Haldun, Bilim ve Siyaset Arasında Hatıralar, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul 2004.
- ² İbn Haldun, Mukaddime, çev. Zakir Kadiri Ugan, I. cilt, s. 66-67.
- ³ Bkz. İbn Haldun, Mukaddime, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, I. cilt, İstanbul 2004, s. 214, 280.
- ⁴ Hz.Musa ve İsrailoğulları'nın Tih çölündeki serüvenleri ve bu serüven neticesinde (40 yıl sonra) gelen yeni neslin, asabiye özelliklerine sahip olmaları neticesinde İsrailoğulları'nın başarıya ulaştıkları, Kur'an-ı Kerim'e dayandırılarak anlatılmaktadır. Bkz. İbn Haldun, Mukaddime, Hazırlayan Süleyman Uludağ, s. 352-354.
- ⁵ Bkz. İbn Haldun, Mukaddime, I. cilt, s. 204, 261, 277-278, II. cilt, s. 783.
- ⁶ İbn Haldun, Mukaddime, Haz. Süleyman Uludağ, I. cilt, s. 264. Ayrıca bkz. II. cilt, s. 766.
- ⁷ İbn Haldun, Mukaddime, çev. Zakir Kadiri Ugan, İstanbul 1986, I. cilt, s. 20.
- ⁸ İbn Haldun, Mukaddime, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, II. cilt, s. 198-200.
- ⁹ Tahsin Görgün, (İbn Haldun'da) Devlet ve Mülk, (TDV. İslâm Ansiklopedisi, 19. cilt), s. 549.
- ¹⁰ İbn Haldun, Mukaddime, haz. Süleyman Uludağ, I. Cilt, s. 390-394. İbn Haldun göçebeliliğin (bedeviliğin) hadarilikten üstün ve değerli olduğunu Hz.Peygamber'den naklettiği bir hadise dayandırmaktadır. Bkz. İbn Haldun, Mukaddime, çev. Zakir Kadiri Ugan, 1986, I. cilt, s. 309-314.
- ¹¹ İbn Haldun, Mukaddime, haz. Süleyman Uludağ, I. Cilt, s. 282, 378 vd.
- ¹² İbn Haldun, Mukaddime, II. cilt, s. 63-67, 75-76, 126-128, 289-291, 376; çev. Zakir Kadiri Ugan, İstanbul 1986 (Aktaran ve özetleyen: İbrahim Erol Kozak, Ekonomi ve Toplum İlişkisi, (T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, 20. cilt içinde), İstanbul 1999, s. 1-8.